

I 66 Belgische vluchtelingen voor Zutphen

Ank van Alten

‘[...] en ontvangt met open armen alle ongelukkigen [...].’

Koningin Wilhelmina, troonrede 15 september 1914

Een neutraliteitsverklaring is geen garantie dat een land buiten een oorlog blijft. Zowel België als Nederland verklaren zich aan het begin van de Eerste Wereldoorlog neutraal. Maar dan blijkt dat de Duitse legerleiding Frankrijk vanuit het noorden wil aanvallen. Daarvoor is het nodig dat Duitse legers vrije doortocht door België krijgen. Wanneer Brussel dit weigert, gaat het mis. Zonder verdere oorlogsverklaring trekt het Duitse leger België binnen. Het is 4 augustus 1914; voor België het begin van de Grote Oorlog.

Massaal op de vlucht

Ondanks hardnekkige tegenstand rukken de Duitsers snel op: Luik, Aarschot, Brussel, Leuven... en de inval beperkt zich niet alleen tot militaire acties. Ook onder de burgerbevolking wordt flink huisgehouden. De Duitsers nemen gijzelaars, fusillieren, schieten op voorbijgangers, plunderen, vernielen archieven en bibliotheken. Bij de bevolking slaat de paniek toe en velen slaan op de vlucht. Vooral na het Duitse bombardement op Antwerpen van 7 oktober 1914 ontstaat er een ware stroom op weg richting Nederlandse grens: files van voetgangers, paarden, hondenkarren, fietsers, koetsjes, kruiwagens, volgepropte boten, stampvolle treinen en overall mensen, mensen, mensen. Meer dan een miljoen Belgen, van erg jong tot zeer oud, vluchten in slechts enkele weken tijd ons land binnen (een land trouwens dat op dat moment slechts zo'n 6,5 miljoen inwoners telt).

In het zuiden van Nederland wordt de toestand onhoudbaar. Men vangt vluchtelingen op in openbare gebouwen en bij particulieren. Clubgebouwtjes zetten de deuren open, tenten en tochtige fabriekshallen worden beschikbaar gesteld, evenals schepen in de ha-

vens. Maar op een bepaald moment is echt nergens meer onderdak te vinden. Wanneer de vluchtelingen zelfs in weilanden en op straat gaan bivakkeren, zit er niets anders op dan hen over het land te verspreiden. Op 10 oktober seint men vanuit Roosendaal: ‘Het dorp lijkt één groot legerkamp. Heden zijn weer drie lange treinen, te samen bevattende ongeveer 8000 personen, aangekomen. Ze zijn slechts gedeeltelijk ontladen en vertrokken een uur later in verschillende richtingen naar het noorden’.¹ In navolging van de grensprovincies Limburg, Noord-Brabant en Zeeland maakt nu ook de rest van Nederland zich op om vluchtelingen te ontvangen.

Vluchtelingencomités

En tot op zekere hoogte is men er klaar voor. Om te beginnen weet heel Nederland wat er zich in België afspeelt en wat er in de gebieden langs de grens gaande is. Dramatische verslagen verschijnen in de kranten. Zo bericht de *Zutphensche Courant*: ‘... duizenden komen aan en er is natuurlijk niet voor allen onderdak. Er komt gebrek aan voedsel en vooral aan melk voor de kinderen en de moeders met zuigelingen. Aller treurigst zijn sommigen er aan toe: soldaten vervoeren de

'De vlucht uit België', tekening door Leo Gestel, uitgegeven als prentbriefkaart. (particuliere collectie)

uitgeputten op brancards. Massa's bagage stapelt zich op [...]. Hier gebeuren dingen vreeslijker dan iemand in den lande zich kan verbeelden. Snelle hulp, hulp op grootse schaal is een dringende eisch. Twee dingen zijn voor alles noodig: 1e treinen om zooveel mogelijk deze rampzaligen weg te voeren; 2de hulp ter plaatse.²

Het is niet verwonderlijk dat zulke berichtgeving gevoelens van medeleven en hulpvaardigheid bij de lezer oproept. Dat geldt ook voor de publieke opinie: de behoefte is groot om die arme Belgen te helpen.

Om de dringend gewenste hulpverlening en de noodzakelijke verspreiding van de vluchtelingen over geheel Nederland in goede ba-

nen te leiden, krijgen de commissarissen der koningin de opdracht om provinciale comités te vormen. Hiertoe ontvangt ook burgemeester A.E. Zimmerman van Zutphen op 30 september 1914 de vraag of er in zijn gemeente misschien een vereniging voor vreemdelingenverkeer is. Het zou namelijk mooi zijn wanneer een vertegenwoordiger van deze organisatie zitting kan nemen in een nieuw te vormen provinciaal vluchtelingencomité. Wanneer we aan de huidige vvv-kantoren denken, lijkt dat wellicht een wonderlijke insteek, maar honderd jaar geleden waren deze verenigingen nog niet zo vercommercialiseerd, terwijl die natuurlijk wel goed zicht hadden op de overnachtingsmogelijkheden ter plaatse. En zo prijkt, enkele dagen later, de naam van D.J. Bosman, voorzitter van de Zutphense vereniging voor vreemdelingenverkeer *Zutphen Vooruit*, opeens in landelijke

kranten als lid van het provinciaal comité voor vluchtelingen in Gelderland.³

Hoewel Bosman niet over een adellijke titel beschikt, zoals de meeste leden van het nieuw gevormde comité, is ook hij niet de eerste de beste. Opererend vanuit zijn representatieve woning aan de IJsselkade heeft deze directeur van de bekende assurantiemaatschappij *De Nederlanden van 1845* veel bestuurservaring. Het is dan ook niet verwonderlijk, en misschien zelfs wel handig voor de verbinding, dat Bosman op min of meer hetzelfde moment ook benoemd wordt tot voorzitter van het op 10 oktober opgerichte lokale, Zutphense comité.⁴ Want naast de provinciale comités

Gemobiliseerde Nederlandse soldaten vullen strozakken voor 'onze' vluchtelingen? Bekend is dat veel Belgische vluchtelingen in Zutphen op dergelijke zakken sliepen. Na vertrek zijn hun strozakken verzameld voor de inrichting van vluchtoorden.⁸ (Stedelijk Museum Zutphen)

worden nu overal – en in haast – plaatselijke vluchtelingencomités opgericht om de hulp te coördineren en een eventuele opvang ter plaatse voor te bereiden.

Opvang in Zutphen

Geregisseerd door het lokale comité gaat Zutphen aan de slag om de vluchtelingen zo goed mogelijk te ontvangen. Actie is geboden; daarvan is iedereen zich bewust. Want vanuit het overvolle zuiden vertrekken nu dagelijks lange treinen met vluchtelingen richting het noorden. Direct op de dag van oprichting verschijnt er al een oproep van het lokale comité aan de Zutphense bevolking: Wie wil, gratis of tegen een geringe vergoeding, vluchtelingen opvangen?⁵ Opgaven dienen zo spoedig mogelijk te worden doorgegeven. Dit alles is niets te vroeg. Twee dagen later al krijgt burgemeester Zimmerman 's middags even voor vier uur een telegram van commissaris der koningin jhr. S. van Cit-

ters: voor Zutphen komen er nog diezelfde avond honderd vluchtelingen.⁶ Het is aanpopen voor het comité, dat alles georganiseerd moet zien te krijgen. Maar het lukt. Er is geld opgehaald en de geschonken goederen zijn centraal ingezameld. Voor onderdak zijn vier grotere ‘vluchthuizen’ geregeld in de Beukerstraat, de Deventerstraat, op de Markt en in de Nieuwstad. Daarnaast beschikt het comité over particuliere adressen en zijn er afzonderlijke ‘damescomités’ gevormd om de nieuwe bewoners van de vluchthuizen te begeleiden.⁷

En zo staat op de avond van 12 oktober het lokale comité op het perron klaar om de vluchtelingen te verwelkomen. Helaas is de aankomsttijd niet helemaal zeker, maar uiteindelijk rolt de trein om acht uur binnen. Hij is lang onderweg geweest. 's Morgens om 10:30 uur uit Vlissingen vertrokken met dertienhonderd vluchtelingen is er tijdens de rit vaak gestopt. Niet alleen om groepen mensen te laten uitstappen op de hun toegewezen plekken van bestemming, maar ook om vluchtelingen de gelegenheid te geven versnaperingen aan te pakken, die op de stations zijn uitgedeeld: van appels, peren, chocola en melk tot peperkoek en sigaren aan toe. Nederland laat zien dat het zich het lot van de ontheemden aantrekt. Na een korte ontvangst, waarbij de Belgen de verzekering krijgen dat wie in Zutphen uitstapt veilig is, gaat de groep naar de wachtruimten van het station. Als voorzitter van het comité zit Bosman klaar met potlood en een alfabetisch register om de persoonsgegevens te noteren en een verblijfplaats toe te wijzen. Er blijken méér dan de aangekondigde honderd vluchtelingen uit de trein te komen.⁹ De jongste is vier weken, de oudste ver in de zeventig. Het is een drukte van belang. Er loopt politie rond. Op verzoek van burgemeester Zimmerman vindt een voorlopig medisch onderzoek plaats¹⁰, en ondertussen gaan ook hier dames

Het Zutphense station rond de eeuwwisseling.
(Stedelijk Museum Zutphen)

rond met melk en ‘lekkernijen’. Nederlandse soldaten staan klaar de bagage van de vermoeide reizigers te dragen tot de plek waar ze zijn ondergebracht. Voor ouderen, vrouwen en kinderen heeft het comité rijtuigen besteld voor vervoer vanaf het station, en net als elders in het land zal ook hier de lokale bevolking uitgelopen zijn om die vluchtelingen nu eens van dichtbij te bekijken.

Gratis op cursus

Een van de vluchtelingen die dit allemaal meemaakt is Lodewijk Vervloet. In Mechelen is hij postbode, tót hij met zijn vrouw Francisca en de beide dochters Josephine (8) en Louisa (6) besluit te vluchten.¹¹ Alles maakt grote indruk op deze man, die waarschijnlijk nog nooit één voet over de grens heeft gezet, misschien zelfs nog nooit met een trein gereisd heeft. Nadat hij wat tot rust gekomen is in het opvanghuis in de Nieuwstad, pakt hij pen en papier en stuurt z'n reisverslag samen met een royale dankbetuiging naar de krant.¹²

Ook de familie Clément komt als vluchteling in Zutphen terecht: Louis, fabrieksarbeider, 44 jaar, met zijn vrouw Marie en hun twee dochters Anna (17) en Isabella (14). Ze komen uit Hemiksem, een dorp in de provincie Antwerpen.¹³ Als gelukkig voorbeeld van hoe

Belgische vluchtelingen voor het Sint-Elisabeth-gesticht in de Geweldigshoek. (Regionaal Archief Zutphen)

de vluchtelingen zijn opgevangen, kan Isabella dienen. Vanuit haar nieuwe woonplek in de Beukerstraat kan ze al op 1 december naar de industrieschool voor meisjes om te beginnen aan de driejarige cursus kostuumnaaister – gratis; voor een vluchteling worden de kosten betaald.¹⁴ In juli 1918 mag Isabella haar diploma in ontvangst nemen.¹⁵ De kans is groot dat zij, als dochter van een fabrieksarbeider, in België daar nooit de kans voor gekregen zou hebben en het is niet ondenkbaar dat het diploma haar erg van pas gekomen is.

Voeding en gezondheidszorg

Ook wat de gezondheidszorg betreft zijn de vluchtelingen in Zutphen uitstekend ontvangen. Deels is dit te danken aan de burgemeester. Hij staat erop dat de vluchtelingen direct na aankomst, nog op het station, een snelle

medische check krijgen, en dat iedereen in de dagen daarna zo spoedig mogelijk door een gemeentegeneesheer een vaccinatie krijgt.¹⁶ En zo gebeurt het ook. Gelukkig blijken de aangekomen Belgen in redelijke conditie te verkeren, en is er maar één gezin dat de inenting weigert. Zij moeten de gemeente onmiddellijk verlaten en besluiten terug te keren naar België. Met de gehele aanpak maakt Zutphen goede sier. Eind oktober kan voorzitter Bosman in Arnhem zelfverzekerd verslag doen aan de hoofdinspecteur van de volksgezondheid dr. P. Woltering.¹⁷

Ondertussen hebben de leden van het plaatselijke vluchtelingencomité het nog steeds druk. Ze regelen dat de vluchtelingen tussen de middag afwisselend kunnen eten in het lokaal van 'Kindervoeding' en bij de Sint-Vincentiusvereniging. Voor kinderen zoeken ze passende scholen¹⁸ en uiteraard zijn daar de financiën. Weliswaar vergoedt de regering het onderdak bij particulieren met

dertig cent per volwassene per dag, maar zo iets moet worden aangevraagd en nauwkeurig verantwoord. Daarnaast zijn er ad hoc-zaken: op 15 oktober bijvoorbeeld komt het bericht dat er een trein met vijftienhonderd vluchtelingen op weg van Middelburg naar Zwolle in Zutphen zal stoppen. 'De komst was onverwacht, zoodat het comité voor de ontvangst slechts in der haast eenige maatregelen kon nemen om de passanten te verkwikken. Toch werd nog brood en melk uitgereikt, waaraan groote behoefte bestond'.¹⁹

Terug naar België

Maar betrekkelijk snel keert het tij van de enthousiaste ontvangst. Na de collectieve meelevendheid en liefdadigheid waarmee de Nederlandse bevolking de Belgische vluchtelingen aanvankelijk met open armen opvangt, begint na korte tijd de publieke opinie te kantelen en sluipen er gevoelens van ongeduld, jaloezheid en wantrouwen in. Het is lastig lang hartelijk te blijven wanneer je het zelf krap hebt, en niet weet wanneer je gasten weer vertrekken. Daarnaast blijken de vluchtelingen vogels van uiteenlopend pluimage: in de kranten verschijnen berichten over valse Belgische bankbiljetten, over op heterdaad betrapte Belgische dieven en boefjes, over besmettelijke ziekten als difteritis en roodvonk.

Den Haag stimuleert de gemeenten om 'met zachte dwang' mee te werken aan de terugkeer van de uitgewekenen, en men doet er alles aan de ontheemden te verzekeren dat het weer veilig is in België. Het Zutphense station wordt aangewezen als een van de verzamelaarsplaatsen voor diegenen die de terugreis aandurven. De eerste 'terugkerende trein' staat aangekondigd voor zaterdagochtend 24 oktober 1914. Burgemeester Zimmerman neemt het standpunt van de regering over en schrijft aan Bosman: 'Het schijnt mij van groot belang dat met nadruk de aandacht der vluchtelingen op deze reisgelegenheid worde

gevestigd'.²⁰ Enige dagen eerder zorgt Zimmerman er al voor dat onder de ontheemden pamfletten verspreid worden waarop te lezen staat dat de gouverneur van Antwerpen een terugreis verantwoord vindt²¹, terwijl ook de *Zutphensche Courant* onverbloemd schrijft: 'Uit alle steden vertrekken er eenige honderden per dag. 't Kon wel een beetje harder na al de geruststellende verklaringen [...].'²²

Jonge Belgische vluchteling. Krijttekening van Jo Spier. (Stedelijk Museum Zutphen)

De teneur is duidelijk. In hoeverre dit alles stimulerend werkt, laat zich raden. Feit is dat dinsdag de 27ste de dag van de grote uittocht is. Die dag vertrekt de tweede ‘terugkerende trein’ met zo’n zeventig van de 152 Belgen die Zutphen op dat moment nog telt. In de maanden erna verlaten ook de andere vluchtelingen die opgevangen zijn onder verantwoording van het Zutphense vluchtelingencomité de stad.²³ De meesten gaan terug naar huis; een enkeling naar elders, zoals naar Engeland, of naar de inmiddels door de regering opgerichte grote vluchttoorden Nunspeet en Ede. Begin september 1915 ten slotte herbergt Zutphen alleen nog goed gesitueerde vluchtelingen, enkelen die ter plekke aan de slag hebben weten te komen en één oude man die achtergebleven is in het Sint-Elisabethgesticht.²⁴

Uitgezwaaid

Zutphen haalt opgelucht adem. De woorden van koningin Wilhelmina zijn ter harte genomen: de vluchtelingen zijn met open armen ontvangen. De klus is geklaard. Maar zonder hartzeer zijn de meesten weer uitgezwaaid. Even dreigt eind november 1914 de rust opnieuw verstoord te worden wanneer de vraag komt of Amsterdam nog vluchtelingen kan ‘doorzenden’. Bosmans antwoord is ontwapenend: ‘... met het oog op de huisvesting is het op het ogenblik moeilijk om in Zutphen meer vluchtelingen op te nemen [...]’.²⁵ ●

Noten

1 *Algemeen Handelsblad*, 11 oktober 1914.

2 *Zutphense Courant* (hierna: ZC), 10 oktober 1914.

3 *Algemeen Handelsblad*, 11 oktober 2014.

4 Behalve uit D.J. Bosman bestaat het comité onder anderen uit mr. Ch. M. s’ Jacob, vervangend officier van justitie, H. van Zeven Dz., later CHU-Statelid en W.B. Haverkorn van Rijsewijk.

5 ZC, 10 oktober 1914.

- 6 Regionaal Archief Zutphen (hierna: RAZ) 0091, Archief van het Comité Belgische Vluchtelingen te Zutphen, inv.nr. 1, d.d. 12 oktober 1914.
- 7 RAZ-0091, inv.nr. 2, d.d. 9 januari 1915.
- 8 RAZ-0091, inv.nr. 1, d.d. 7 en 11 november 1914.
- 9 In totaal heeft Zutphen onderdak geboden aan 166 Belgen; 32 van hen hebben zelf hun reis en onderdak geregeld en vielen niet onder de verzorging van het comité. Het overgrote deel kwam op 12 oktober 1914 met de trein. Later volgde nog een enkeling in het kader van ‘gezinshereniging’, RAZ-142 (collectie Johannes Gimberg 1850-1930), inv.nr. 206, p.32, en RAZ-0091, inv.nr. 1, d.d. 17 oktober 1914.
- 10 RAZ-0091, inv.nr. 1, d.d. 12 oktober 1914.
- 11 RAZ-0091, inv.nr. 5, p. 28.
- 12 ZC, 16 oktober 1914.
- 13 RAZ-0091, inv.nr. 5, p.7.
- 14 Jaarverslag gemeente Zutphen (hierna: JGZ) 1914.
- 15 JGZ 1918.
- 16 Vermoedelijk tegen de besmettelijke ziekten difteritis en roodvonk, die onder vluchtelingen gesignaleerd waren. RAZ-0091, inv.nr. 1, d.d. 12 oktober 1914.
- 17 JGZ 1914.
- 18 ZC, 15 oktober 1914.
- 19 ZC, 16 oktober 1914.
- 20 RAZ-0091, inv.nr. 1, d.d. 23 oktober 1914.
- 21 ZC, 21 oktober 1914.
- 22 ZC, 26 oktober 1914.
- 23 Ook Warnsveld krijgt te maken met vluchtelingen. Vermoedelijk met dezelfde trein als de ‘Zutphense’ vluchtelingen arriveren op 12 oktober 1914 33 Belgen met bestemming Warnsveld. Het blijkt een hechte groep met veel familiebanden. In januari 1915 is de groep gereduceerd tot vijftien personen. Vanaf mei 1915 verblijft alleen de fabrieksarbeider Malfait met vrouw, kind en mogelijk een jongere broer nog in Warnsveld, ZuRAZ-3001 (Gemeente Warnsveld 1811-1936), inv.nr. 988 en 989.
- 24 RAZ-142, inv.nr. 206, p.32.
- 25 RAZ-0091, inv.nr. 1, d.d. 28 november 1914.